

آیت ۱۰ عبدالکریم زنجانی و زمینه ایجاد دارالتقریب مصر!

آیت ۱۰ عبدالکریم زنجانی در حدود سال ۱۲۶۴ش در یکی از روستاهای اطراف زنجان به «نام باردوق آقاجی» در خانواده‌ای روحانی دیده به جهان گشود و از جمله فیلسوفان و مراجع تقلید دوران قاجار است. ایشان بر اثر مسافرت‌های فراوان به ممالک اسلامی و دیدار و گفت‌وگو با علما، دارای مقامی عالی و شامخ بود. همچنین در فلسفه، فقه، اصول، تفسیر، کلام و دیگر علوم اسلامی، متجاوز از هفتاد اثر تألیف کرد.¹

تحصیلات و اجتهاد

آیت ۱۰ زنجانی در خانواده‌ای روحانی می‌زیست و تحصیلات ابتدایی و بخشی از دروس حوزوی شامل فقه، اصول، علوم ریاضی، فلسفه و الهیات را در شهر زنجان، که در آن زمان از مراکز مهم علمی به‌شمار می‌آمد، گذراند و پس از آن در تهران، تحصیلات فلسفی خود را تکمیل کرد. از استادان مشهور ایشان در زنجان علاوه بر پدرش، که از علمای طراز اول زنجان به‌شمار می‌آمد، آخوند ملا قربانعلی زنجانی بود که در دروس خارج فقه و اصول آوازه‌ای گسترده داشت؛ همچنین آقا میرزا ابراهیم حکمی زنجانی و میرزا مجید زنجانی، که از فیلسوفان و ریاضی‌دانان معروف عصر خویش بودند، در پرورش آیت ۱۰ زنجانی سهم مهمی داشتند.²

آیت ۱۰ زنجانی هنگامی که برای ادامه تحصیل به تهران رفت، از شاگردان مرحوم آشتیانی شد و سپس در ۲۳ سالگی به نجف اشرف رفت و تحصیلات عالی خود را در علوم و معارف دینی زیر نظر آیات عظام سیدمحمدکاظم یزدی، محمدکاظم خراسانی، آیت ۱۰ فیروزآبادی و شیخ الشریعه اصفهانی ادامه داد و به درجه اجتهاد رسید؛ سپس به تدریس و تألیف مشغول شد. این گونه بود که او در سال ۱۳۰۱، درحالی‌که سنش از ۳۷ سال نمی‌گذشت، به عنوان یکی از مراجع دینی شیعه بر سر زبان‌ها افتاد.³

آیت ۱۰ عبدالکریم زنجانی

آیت ۱۰ عبدالکریم زنجانی

سال‌های جوانی آیت‌الله عبدالکریم زنجانی با انقلاب مشروطیت ایران مصادف بود. زنجان به خاطر قرار گرفتن بین تهران و تبریز، دو کانون اصلی انقلاب مشروطه، در وضعیت استراتژیکی قرار گرفته بود. آخوند ملا قربانعلی زنجانی از جریان مشروطه مشروعه طرفداری می‌کرد و این تأثیر بسزایی بر شکل‌گیری اندیشه سیاسی عبدالکریم زنجانی گذاشت. در آن زمان آیت‌الله سیدمحمدکاظم طباطبائی یزدی معروف به «خاتم‌الفقهاء» و صاحب کتاب «عروه‌الوثقی» مرجعیت تام داشت و در امور سیاسی ایران از جریان مشروطه مشروعه حمایت می‌کرد. آیت‌الله طباطبائی پیوند عمیقی با آخوند ملا قربانعلی زنجانی به عنوان مرجع تقلیدی که آیت‌الله عبدالکریم زنجانی از او می‌آموخت و شهید شیخ فضل‌الله نوری داشت. علاقه‌مندی سیدمحمدکاظم طباطبائی یزدی به آخوند ملا قربانعلی زنجانی، استاد عبدالکریم زنجانی، زمینه را برای نزدیکی عبدالکریم زنجانی به او فراهم کرد.⁴

در اندیشه اصلاح

آیت‌الله عبدالکریم زنجانی جزء متفکران اصلاح‌طلب در ایران و جهان اسلام به‌شمار می‌آید. وی درصدد اصلاح جامعه خود و جهان اسلام با احیای هویت اسلامی و نشان دادن ظرفیت‌های استفاده‌نشده در جهان اسلام بود؛ از این‌رو، واکاوی نابسامانی‌ها و چرایی انحطاط جامعه اسلامی از دغدغه‌های اصلی آیت‌الله زنجانی بود. وی ابتدا به صورت‌بندی مشکلات و معضلات جهان اسلام و سپس تجزیه و تحلیل آنها پرداخت. آیت‌الله زنجانی معتقد بود مشکلات امروزی جهان اسلام به صورت کلی هم زمینه داخلی دارد و هم از عوامل خارجی و استعمار نشئت می‌گیرد.⁵

در اندیشه آیت‌الله زنجانی، نخبگان جامعه اسلامی در طرح اسلام واقعی که پاسخگوی تمام نیازهای بشری در تمام زمان‌هاست، کوتاهی کردند و از توجه و تأمل به مسائل ضروری و موردنیاز مردم غافل شدند و به مسائلی پرداختند که با واقعیت‌های اجتماعی همخوانی نداشت. استعمارگران نیز با استفاده از این فرصت، علیه اسلام تبلیغ کردند و توسعه نیافتن جهان اسلام را به ناتوانی آموزه‌های اسلام نسبت دادند؛ بنابراین در بین نسل جدید این ایده مطرح شد که برای برون‌رفت از این معضلات باید اسلام و دین را کنار گذاشت؛ غافل از اینکه این عقب‌ماندگی و انحطاط، سستی و ناامیدی، ناشی از عملکرد نامناسب نخبگان در درجه اول و اعمال و عملکرد خود مسلمانان در درجه دوم بوده است، که از اسلام و روح واقعی آن جدا شدند و به آموزه‌هایی روی آوردند که با جامعه و فرهنگ آنها سازگار نبود. آیت‌الله زنجانی نتیجه این روند را فراگیری بحران هویت و سردرگمی کل جامعه مسلمانان می‌داند. وی مؤلفه‌های مختلفی را ریشه و سبب‌ساز مشکلات جوامع اسلامی می‌داند، اما مهم‌ترین عامل را جمود فکری حوزه‌های فکری و فرهنگی معرفی می‌کند. اختلافات و خصومت‌های مذهبی در میان مسلمانان از نظر آیت‌الله زنجانی عامل

دیگری است که سبب نابسامانی در جامعه مسلمانان شده است. به عقیده وی، مسلمانان از اخلاق اسلامی فاصله گرفته‌اند و چنین بستری باعث شده است افکار مارکسیستی و لیبرالیستی بدون نقد و تجزیه و تحلیل در جهان اسلام شیوع پیدا کنند. نکته درخشان در بررسی عوامل عقب‌ماندگی و نابسامانی جهان اسلام در نزد آیت‌الله عبدالکریم زنجانی، تأکید بر استعمار و مسئله فلسطین است.⁶

مسئله فلسطین

پس از فروپاشی خلافت عثمانی و ظهور کشورهای کوچک و ضعیف مسلمان، به‌ویژه پس از جنگ جهانی اول، استعمارگران برنامه خود را علنی‌تر کردند و به اقداماتی جهت تأسیس حکومت صهیونیستی دست زدند. در برابر این طرح استعماری، واکنش‌های مختلفی به‌ویژه از طرف علما و مراجع دینی شکل گرفت و حتی به صدور حکم جهاد نیز انجامید. از جمله اندیشمندانی که حساسیت بسیاری نسبت به مسئله فلسطین داشت، آیت‌الله عبدالکریم زنجانی بود. وی در سال 1318، به مصر، سوریه و فلسطین سفر و در بیت‌المقدس علیه تهدید صهیونیست‌ها سخنرانی تندی کرد. این سخنرانی در مسجدالاقصی به «خطبه الناریه» (سخنرانی آتشین) معروف شد. در این سخنرانی بود که آیت‌الله زنجانی گفت: «ای مردم عرب و ای مسلمانان، فراموش نکنید که شیطان نهال‌های خود را در زمین شما کاشت و متعهد شد آنها را پرورش دهد». او در این سخنرانی مردم عرب و مسلمانان را به اتفاق و همبستگی در راه دفاع از سرزمین مقدسشان دعوت و تأکید کرد که «در این صورت امید پیروزی زنده خواهد شد و خطر صهیون‌ها به‌زودی رفع خواهد شد».⁷

با وقوع جنگ بین اعراب و اسرائیل، علمای بزرگ اعلان جهاد دادند. مقدم بر آنان آیت‌الله زنجانی بود که فتوای صریح جهاد علیه اسرائیل را داد. این موضع‌گیری از دغدغه عمیق او به اصلاح و اتحاد در جهان اسلام برمی‌آمد که حتی حاضر بود جان خود را در این راه فدا کند. تعهد به این رسالت باعث شد پس از اعلام جهاد بگوید: «اگر من توانایی حمل سلاح داشتم جزء اولین کسانی بودم که از عراق عازم جهاد با اسرائیل می‌شدم».⁸

سیدمصطفی کاشانی در کنار آیت‌الله شیخ عبدالکریم زنجانی در نجف (سال 1328)

سیدمصطفی کاشانی در کنار آیت‌الله شیخ عبدالکریم زنجانی در نجف (سال 1328)

تلاش‌های عملی برای تقریب

آیت‌الله عبدالکریم زنجانی در عرصه عمل نیز در تلاش بود بستر لازم برای نزدیکی مسلمانان به یکدیگر را فراهم کند. با همین هدف بود که سفرهای متعددی از جمله به هند، قفقاز، سوریه، لبنان، اردن، مصر و

فلسطین انجام داد. در سفر به مصر به سال 1314 بود که آیت‌الله زنجانی با محمد مصطفی مراغی، محقق مصری و از مصلحان اجتماعی و چهره تقریبی و شیخ الازهر مصر، روابط دوستانه برقرار و تلاش کرد کتاب جامع آرای فقهی مذاهب را با همکاری او تألیف کند. با وقوع جنگ جهانی دوم و درگذشت مراغی، پیشنهادها و مذاکرات تألیف این کتاب بی‌نتیجه ماند، اما تلاش جمعی از عالمان شیعی و اهل سنت در نهایت به تأسیس مجمعی به نام «دارالتقريب بين المذاهب الاسلاميه» انجامید که بر پایه اسناد و مدارک تاریخی، تلاش‌های آیت‌الله زنجانی در این عرصه در تأسیس آن مؤثر بوده است. مناسبات مستحکم زنجانی و دیگر عالمان امامی با الازهر و تأسیس دارالتقريب، افزون بر تعامل و نزدیکی عالمان مذاهب مختلف اسلامی، آثار ارزنده دیگری هم داشت. آغاز تدریس فقه و تفسیر امامی در الازهر و چاپ آثاری چون «المختصر النافع» و «مجمع‌البیان» در مصر، انتشار «مجله رساله الاسلام» و بالاخره صدور فتوای مهم و مشهور شیخ محمود شلتوت مبنی بر جواز پیروی از مذهب جعفری در کنار مذاهب چهارگانه اهل سنت از مهم‌ترین این آثار به‌شمار می‌آید. پس از صدور این فتوا، که یکی از آثار مهم فعالیت‌های آیت‌الله عبدالکریم زنجانی به‌شمار می‌آمد، ابراهیم جبهان در مقاله‌ای شلتوت را تخطئه و به امامان شیعه و شیعیان اهانت کرد. آیت‌الله زنجانی در اعتراض به مقاله جبهان نامه‌هایی به شلتوت و نیز سعود بن عبدالعزيز و عیدالله سالم الصباح، پادشاهان عربستان سعودی و کویت، نوشت. گفتنی است آیت‌الله زنجانی چند سال پیش‌تر ضمن ملاقات با امیر کویت، زمینه آزادی عمل شیعیان کویت و امکان پخش اذان شیعه را در آنجا فراهم کرده بود.⁹

رحلت

در مورد کیفیت وفات آیت‌الله زنجانی اطلاعی در دست نیست. منابع موجود تنها سال وفات او را نوشته‌اند و کمتر منابعی درباره چگونگی رحلت وی اطلاعاتی داده‌اند. بر اساس اطلاعات محدود، وی بر اثر کهولت سن و ضعف جسمانی،¹⁰ در شب 18 شهریور 1347 چشم از جهان فرو بست. پیکر ایشان با حضور مراجع تقلید، استادان و طلاب، سفیران و نمایندگان دینی و مذهبی کشورهای اسلامی تشییع و پس از اقامه نماز، توسط آیت‌الله العظمی خویی، در مقبره آیت‌الله آقا سید محمود امام جمعه زنجانی در نجف اشرف به خاک سپرده

شد.¹¹

پی نوشت:

1. علی‌اکبر علیخانی و همکاران، اندیشه سیاسی متفکران مسلمان، ج 13، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، 1390، ص 2.

2. همان جا .

3. رحیم ابوالحسینی، «پیشگامان تقریب: شیخ عبدالکریم بن محمد رضا زنجانی (شکوه بیداری)»، اندیشه تقریب، ش 8 (پاییز 1385)، ص 114.

4. یوسف خان محمدی، اندیشه سیاسی شیخ عبدالکریم زنجانی، قم، بوستان کتاب قم، 1388، صص 25-27.

5. رحیم ابوالحسنی، همان، صص 114-117.

6. علی اکبر علیخانی و همکاران، همان، ص 5.

7. یوسف خان محمدی، همان، ص 123.

8. علی اکبر علیخانی و همکاران، همان، ص 25.

9. هاجر کاظمی افشار و شهرام صحرائی، «زنجانی، عبدالکریم»، دانشنامه جهان اسلام، ش 21 (1395)، ص 650.

10. یوسف خان محمدی، همان، ص 127.

11. عبدالرحیم اباذری، «تلاش های آیت الله شیخ عبدالکریم زنجانی در راه وحدت اسلامی»، فرهنگ زیارت، ش 23 (تابستان 1394)، صص 52-54. <https://ir.iichs.org/vdcb0fb5/html.rhb8gpiuur>